

Ніна Іванівна Головченко,
кандидат педагогічних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу навчання української мови та літератури
Інституту педагогіки НАПН України
golovchenko-nina@ukr.net

ХУДОЖНІЙ ТЕКСТ ЯК УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНТНОГО МОВЦЯ

У програмі з української мови для учнів 10-11 кл загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання зазначається, що метою предмета є «формування компетентного мовця, національно свідомої, духовно багатого мовної особистості. А одним із завдань вивчення української мови в 10-11 класах є «формування мовного смаку, мовного чуття і мовної стійкості, сприяння усвідомленню краси й естетики української мови» [5].

У програмі наголошується на текстоцентричному підході до навчання мови, «що передбачає добір і системну роботу на кожному уроці з текстами різних типів, стилів і жанрів мовлення», оскільки текст є настільки універсальним засобом, «що може бути застосований на різних уроках, сприяти реалізації багатьох методів навчання, усіх поставлених цілей на уроці» [5].

Текст (лат. *textum* – тканина, зв'язок, побудова) загалом створюється для передавання та збереження інформації, характеризується цілісністю, зв'язністю, послідовністю, завершеністю викладу тощо. А художній текст набуває ще й емоційно-естетичної функції. Саме при читанні художнього тексту учень навчається сприймати декілька рівнів інформації, за Іллею Гальперінім: змістовно-фактуальну, змістовно-концептуальну та змістовно-підтекстову. «В основі змістовно-підтекстової інформації лежить здатність людини до паралельного сприймання дійсності в декількох площинах... одночасно... Наука про мову напрацювала низку прийомів, таких як метафора, метонімія, іронія, перифраз, порівняння та ін., за допомогою яких реалізується зазначена здатність» [1, с. 40]. За умов стрімкого розвитку інформаційного суспільства із його технологічними можливостями подання інформації як мультимедійного продукту у поєднанні вербальних, візуальних, аудіальних (звукових) та інтерактивних компонентів розвиток здатності до багаторівневого сприймання тексту учнями на уроках мови набуває особливого значення.

Важливо у цій роботі використовувати міжпредметні зв'язки з українською літературою. Наприклад, в 11 кл під час узагальнення знань про засоби мовного вираження (метафору, епітет, порівняння, метонімію) звертатися до «естетичних феноменів», до «кращих зразків художньої літератури як мистецтва слова» [3], до поезії Павла Тичини зокрема. Вірші П. Тичини зі збірки «Сонячні кларнети» («Арфами, арфами...», «Деся надходила весна...», «Не дивися так привітно...» та ін.) насичені метафорами / порівняннями / метоніміями тощо і водночас є високохудожніми зразками сугестивної символістської поезії українською мовою.

Так само доречно під час актуалізації знань про анафору, риторичне питання, антитезу, градацію використати популярний тепер жанр верлібру і на прикладі творів сучасного українського поета Василя Голобородька, творчість якого вивчається в школі, увиразнити роль означених риторичних фігур у поетичному мовленні (наприклад, за віршем «Що читати»). Чи розглянути верлібри («Вірші з війни») сучасного українського автора Бориса Гуменюка – добровольця російсько-української війни 2014-2020 рр. (наприклад, «Коли чистиш зброю...», «Заповіт», «Стара шовковиця під Маріуполем»). Твори цих митців насичені потужними патріотичними мотивами, які уможливають розмову зі старшокласниками про цінності на прикладі текстів сучасної української літератури.

У розмові про мовностильові норми можна використати вірш прозою Б. Гуменюка «Соняхи», на прикладі якого учні розглянуть не лише доцільність лексичних повторів та особливий епічно-журливий ритм поезії у прозі, а й актуалізують тему російсько-української

війни 2014–2020 рр., що триває, тему патріотизму, екологічної безпеки, роль кожного громадянина у відродженні традицій і зміцненні державності тощо:

«Минулого року на цьому полі ріс соняшник. Ми не знаємо, хто орав, сів цю ниву. Нас тут не було весною. Весною ще не було війни. Війна прийшла згодом. Ми прийшли згодом. Разом із війною. Слідом за війною. Солдати завжди додаються до війни. То вже потім війна нас мінусує. Це вже згодом. Ми застали війну і поле. Такою. Таким...

... Стоять соняхи, наче не на власних ногах, не на власній землі, а на протезах, стоять – красиво, крутять голівками, наче діти-дауни у бік кожного вибуху. Їм – цікаво. Вони – нічого не розуміють. Шкода їх.

Коли підійти ближче і роздивитися, то можна помітити, що поряд з кожним молодим соняхом досі стоїть старий, минулорічний, обезголовлений, посічений осколками, попалений, як тінь. Поряд із живим стоїть мертвий, підпирає його, дає йому опору, прикриває його своїм тілом, якого, коли дивитися здалеку, спершу навіть не видно. але він – є, він – стоїть.

У цьому соняхи схожі на солдатів. Вони подібні до нас. Вони майже як ми.

І це за два роки. А що буде з соняхами на третій на четвертий рік?» 14 серпня 2015 р. [с. 295]

Важливо також дбати про те, щоб учні на уроках української мови читали тексти (чи цитати з них) зарубіжних авторів у перекладах найліпших українських перекладачів: Миколи Лукаша, Максима Рильського, Миколи Зерова, Григорія Кочура, Анатолія Перепаді, Юрія Покальчука, Андрія Содомори та ін. Так, у підручнику з української мови [4, с. 5] доречно в контексті розмови про мовну стійкість подається уривок із сатиричного роману Ярослава Гашека «Пригоди бравого вояка Швейка». При цьому ім'я Степана Масляка, варіант перекладу роману з чеської мови якого вважається найбільш фаховим, не зазначається. Знання учнів про українську перекладацьку школу теж працює на збагачення їхнього світогляду, отож укладачам підручників з української мови варто використовувати такі родзинки.

Інтермедіальні студії так само сприяють візуалізації та увиразненню тих настанов, які учень має запам'ятати під час вивчення чи узагальнення певної теми на уроках української мови. Наприклад, розмову про гармонію людини і природи [4, с. 77] під час вивчення похідних сполучників в 11 кл можна підсилити текстом вірша В. Голобородька «Катерина Білокур: піжмурки квітів» і спогляданням відео презентації картин К. В. Білокур.

Також варто до навчальних текстів залучати уривки із творів, які порушують соціально значущі і болісні теми толерантного сприймання іншого й засуджують булінг – цькування (людини з інвалідністю, людини іншої національності чи віросповідання, дитини з неповної сім'ї чи сироти тощо). Сучасна українська література представлена такими текстами («140 децибелів тиші» Андрія Бачинського чи «Метелики в крижаних панцирах» Оксани Радушинської), також є переклади зарубіжних бестселерів, що висвітлюють цю тему (наприклад, «Квіти для Елджернона» американського письменника Деніела Кіза, переклад українською мовою Віктора Шовкуна та ін.).

Доречно дібраний на уроках української мови високохудожній текст (чи його фрагмент) сприятиме формуванню ключових та предметної компетентностей учнів, національно свідомої, духовно багатой особистості.

Використана література

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. М., 2007. 138 с.
2. Гуменюк Б. Блокпост : Вірші. Новели. Публіцистика. К. : ВЦ «Академія», 2016. 336 с.
3. Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 10–11 класи (рівень стандарту). URL: <https://bit.ly/3bwV7Iy>
4. Українська мова (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Н. Б. Голуб, О. М. Горошкіна, В. І. Новосолова. К. : КОНВІ ПРІН, 2019. 232 с.
5. Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання: 10-11 класи. Рівень стандарту. 2017. URL: <https://bit.ly/2Vlmxvm>